

"העוסק במצוה פטור מן המצוה"

לע"נ סבי ר' יצחק בן בנימין זצ"ל

נדב זלצמן

ראשי פרקים

א. הקדמה

ב. גדר ה"עוסק במצוה"

1. "העוסק במצוה" - העוסק בה ממש

2. ה"עוסק במצוה" - ההולך לקראת קיום מצו

3. ה"עוסק במצוה" - כל זמן שהמצוה אצלו

ג. כשיכול לקיים שתיהן

1. כשיכול לקיים שתיהן - אינו נחשב עוסק במצוה וחייב לקיים

שתיהן

2. כשיכול לקיים שתיהן - נחשב עוסק במצוה ופטור לקיים

שתיהן

ד. העוסק במצוה - פטור מן המצוה

ה. פסיקת ההלכה

א. הקדמה

הגמ' בב"ק נו"ב מביאה את מחלוקת רבה ורב יוסף לגבי שומר אבידה.

אתמר שומר אבידה רבה אמר כשומר חנינם דמי רב יוסף אמר כשומר שכר דמי.
רבא אמר כשומר חנם דמי מאי הנאה קא מטי ליה. רב יוסף אמר כשומר שכר
דמי בההיא הנאה דלא בעיא למיתבי ליה ריפתא לעניא הווי כשומר שכר...!

מסביר רש"י:

דלא בעי למיתב רפתא לעניא: דהעוסק במצוה פטור מן המצוה מזובלכתך
בדרך נפקא לן במס' סוכה?.

מדבריו משמע שאדם נחשב שומר שכר בגלל שכר גע עוסק במצוה
ונפטר מלעסוק במצוה אחרת.

לכלל הזה יש המון השלכות ובירורים. המאמר ידון בחלקים הנוגעים
לסוגיה הנלמדת בב"ק בקשר לברור הכלל עצמו "העוסק במצוה פטור מן
המצוה".

נשאלות מס' שאלות:

1. "העוסק במצוה - מהו גדרו של ה"עוסק"? ממתי נחשב עוסק, באילו
שליבים של קיום המצוה נחשב כעוסק במצוה?
2. מה הדין כש"יכול לקיים שתיהן"? האם עדיין ישאר פטור מלקיים
את המצוה השניה?
3. "פטור מן המצוה" - מאילו מצוות נפטר? אפילו על חשבון מצווה
חמורה?
4. מהי פסיקת ההלכה?

---

¹ בגמרא נאמר גם "איכא דמפרשי הכי רב יוסף אמר כשומר שכר דמי כיון דרחמנא
שעבדיה בעל כרחיה הלכך כשומר שכר דמי" - החיוב כלפי הקב"ה מהווה שעבוד ולכן
נחשב שומר שכר. בדין זה לא נעסוק כאן שאינו מדבר על עיסוק במצוה שפוטר מקיום
מצוה אחרת.

² שם בדף כה, א.. מתני' "שלוחי מצוה פטורין מן חולין ומשמשיהן פטורין מן הסוכה
אוכלין ושותין עראי חוץ לסוכה. גמ. מה"מ דת"ר בשבתך בביתך פרט לעוסק במצוה"

ב. גדר ה"עוסק במצוה":

ישנם שלושה³ שלבים שאדם יכול לעסוק בהם ולהחשב כעוסק במצוה:

1. הולך לקראת קיום מצוה.
2. עוסק בה ממש.
3. הזמן בו המצוה נמצאת אצלו - למשל אבידה הנשמרת בבית המוצא.

לכאורה בכל מצב יכול להחשב האדם כעוסק במצוה כיון שבכל שלב הוא עושה משהו הקשור למצוה ואנו צריכים לחקור מתי יחשב הלכתית כעוסק במצוה הפטור ממצוה אחרת. בנושא הזה נחלקו הראשונים. ננסה לברר את השיטות המרכזיות בנושא.

1. "העוסק במצווה" - העוסק בה ממש

תוס' הן בב"ק ד"ה "ההיא" בצורה מפורשת, והן בסוכה ד"ה "שלוחי מצוה", מבאר שהעוסק במצוה הכוונה דוקא לעוסק בה ממש:

"דוקא בשעה שמתעסק בה כאן שוטחה לצורכה או משום עסק שצריך לה

וכן בסוכה:

אלא ודאי לא מפטר אלא בשעה שהוא עוסק בה כגון טלית שר' אבידה ושוטחה לצורכה...

הר"ן על הרי"ף במסכת סוכה מפרט יותר ואומר שיש לחלק בין עוסק ומקיים.

בדודאי כשהאבידה משומרת בתיבתו לא מפטר דעוסק במצוה אמרינן ולא מקיים מצוה. ומי שאבדה אצלו אף על פי שהיא מקיים מצוה אינו עוסק בה אלא בשעה שמנערה לצורכה ובהיא שעתא ודאי פטור למיתב פרוטה לעני...

³ למעשה ישנם עוד כמה גדרים אך אלו המרכזיים.

מני יחושע מקשה על תוס':

1. מדוע הוכרח לומר שהעוסק במצוה זה דוקא שוטחה לצורכה הרי היה יכול להשתמש במושג "כשלוקחה תחת ידו" ולכלול בכך את כל המקרים של טיפול במצוה?

2. הרי לכאורה משמע שהשוטחה לצורכה לא נחשב מתעסק במצוה שהרי בכך רק נפטר מתשלומין שהיה מתחייב בגלל חיוב שמירתה ואי-שטיחתה לצורכה תחשב פשיעה וא"כ כששוטחה לצורכה לא נחשב מתעסק במצוה?

ולכן מגדיר הפנ"י הגדרה חדשה ב"עוסק במצוה" - העוסק במצוה לשם מצוה בלבד ולא בגלל שום חיוב אחר. ולכן לדעתו גדר המצוה בשומר אבידה מצטמצם "אבל עיקר המצוה בשומר אבידה משמע שהיא בשעה שמתעסק למוצאה דלשם מצוה דלא תוכל להתעלם הוא דקעביד" (סברת תוס' עפ"י דברי הפנ"י - כיון שתחילת השמירה באה לו ע"י מצוה נחשב לו כך בכל פעולה שעושה לצורך האבידה - שוטחה לצורכה למשל) א"כ הפנ"י מצמצם את גדר העוסק בה ממש, מצוות "לא תוכל להתעלם" נחשבת למצוה הפוטרת.

הסברים להגדרה הזו של ה"עוסק במצוה" - מתעסק בה ממש - הן בד"כ שתיים:

1. אדם שיש לו ציצית בבגדו ותפילין בראשו מי מפטר בכך משאר מצוות שהרי יכול באותו זמן לקיים עוד מצוות וא"כ בזמן זה לא נחשב לעוסק במצוה שיפטר ממצוה אחרת.

2. הגמ' בנדרים לגב, אומרת: מודר הנאה מחבירו - "מחזיר לו אבידתו" - אדם שנדר הנאה מחברו ובעיקר מנכסיו מסבירה הגמרא שמותר לו להחזיר אבידה שמצא לחברו שממנו הוא מודר. ושואלת הגמרא, מדוע "זהרי הוה לנו פרוטה דרב יוסף" (שגם מוזכרת בגמרתנו - כשכר שמקבל שומר האבידה לדעת רב יוסף) וא"כ צריך להיות פטור מלהחזיר לו אבידתו כיון שמודר ממנו עד לכדי שווה פרוטה. ועונה הגמ' ש"פרוטה דרב יוסף לא שכיח". נפקא מינא לענינו שפטור מן המצוה רק בשעה שעוסק בה ממש שאם היה פטור מן המצוה לאורך זמן הרי היה נחשב פרוטה דרב יוסף שכיח ושכיח. כיון שמן הסתם היה נכנס אליו עני לבקש

פת בתוך הזמן הארוך הזה ואין שום סיבה שיהיה פטור. ולכן על פי הנ"ל משמע שה"עוסק במצוה" - בשעה שעוסק בה ממש.

2. ה"עוסק במצוה" - ההולך לקראת קיום מצוה רש"י⁴ אומר:

שלוחי מצוה - הולכי בדרך מצוה כגון ללמוד תורה ולהקביל פני רבו ולפדות שבויים "פטורין. מן הסוכה" - ואפי' בשעת חנייתן

כלומר רש"י סובר שכל מה שקורה עד לקיום ומימוש המצוה האדם פטור ממצוות אחרות (כמו המקרה המובא בסוכה כה. של רב חסדא ורבה בר רב הונה שהלכו להקביל את פני ראש הגולה ולשמוע ממנו שיעור היו פטורין מלשבת בסוכה עד אשר שמעו את דרשתו) "אפי' בשעת חנייתן" כלומר אפי' בשעה שנחים בדרך ולכאורה יש זמן לקיים מצוה אחרת.

הריטב"א⁵: "ס"ל דכל הולך למצוה חשיב כעוסק במצוה וכמש"כ הראיה דההליכה היא אתחלתא דמצוה. ולכן מאתחלתא דמצוה נפטר מקיום כל מצוה אחרת ועל זה הובא הפס' "ובלכתך בדרך" - גם בדרך למצוה. ועוד מובא בהערות המקרה של רבה בר רב הונה ורב חסדא שאע"פ שהיו יכולים ללכת לסוכה, "משום דהואיל שהיו הולכים לדבר מצוה ועדין לא הגיעו לשם, הוה כמוליך בהמה להשקותה שפטור מליתן פרוטה לעני עד שישקנה כך הם שבאו לשמוע הדרשה ולהקביל פני ריש גלותא פטורין מן הסוכה עד שישמעו את הדרשה..." (הדברים מדברי האור זרוע).

רשב"א **בברכות יא,א** נותן סברא לדעה זו בשם רב האי גאון יכל האי דטריד טרדא דמצוה - פטור מלעסוק במצוה. ולכן אדם שהולך בדרך וטרוד במצוה אליה הוא הולך פטור מלקיים מצוה אחרת. וטרוד הכונה במחשבתו כלומר שכל מחשבתו נתונה אך ורק לקיום המצוה ולכן "אפי' בשעת חנייתן" כמו שאומר רש"י יהיה פטור מלקיים מצוה אחרת.

⁴ על המשנה בסוכה כה,א

⁵ על פי הערות הרב אליהו ליכטנשטיין סוכה כה,ב

המהר"ח אור זרוע בנו של האור זרוע⁶ מגדיר את ענין הטירדא במצוה ולמה כשאדם טרוד במצוה פטור ממצוה אחרת תוך כדי התיחסות לספור של ר"ח ורבה בר רב הונא:

כי לפעמים טרידי כל כך להילוך מצותן דלא דכירי מצוות סוכה, ואי מחייבת במצוות סוכה כשווכרים מצוות סוכה רמי אנפשיה כל כך מצוות סוכה לבל ישכחו אותה, עכשיו כיון דעתה בא עליה חיוב סוכה שישכחו ללכת לדבר מצוה אחרי שאין המצוה שהולכים לעשות מוכנת ואי מחייבת ליה מחיוב סוכה אתה המראה להם להניח מצוה ראשונה שהולכים לעשות אחר שהתחילו ללכת לדבר מצוה... אסור להם להניח מצוה ראשונה שהיה עוסק בה בשביל מצוות סוכה.

מכאן רואים שאדם שהולך לקראת מצוה נחשב טרוד בה ופטור מקיום מצוה אחרת.

3. ה"עוסק במצוה" - כל זמן שהמצוה אצלו

הרשב"א אצלו מביא בדבריו את הראב"ד בפרושו לב"מ לגבי "מלוה צריך למשכון" - אליבא דר' עקיבא שסובר שמצות ההלוואה קיימת גם אם המלווה צריך למשכון ומשתמש בו. ומסביר הראב"ד שדעת ר' עקיבא שהמצוה קיימת כל זמן שהמשכון בידו ונעשה שומר שכר עליו ופטור מלתת פרוטה לעני.

הרמב"ם⁷:

הכריו או הודיע ולא באו הבעלים תהיה המציאה מונחת אצלו עד שיבוא אליהו. וכל זמן שהאבידה אצלו אם נגנבה או אבדה **חייב** באחריותה ואם נאנסה פטור ששומר אבידה כשומר שכר הוא מפני שהוא עוסק במצוה ונפטר מכמה מצוות עשה כל זמן שהוא עוסק בשמירתה.

כאורה משמע מפשט הרמב"ם שכל זמן שהאבידה בביתו פטור הוא מקיום מצוות אחרות.

הרמב"ם⁸:

⁶ בחידושו סימן קס"א

⁷ הלכות גולה ואבידה פרק י"ג הלכה י

שניים שנאסרה הנאת כל אחד מהן על חבריו בין בנדר בין בשבועה הרי אלו מותרין לחזור אבידה זה לזה מפני שהיא מצוה...

מקשה הלחם משנה במקום, והרי כאן בנדרים פסק הרמב"ם שלא חוששים לפרוטה דרב יוסף כיון דלא שכיח ולכן מותר למודר הנאה להחזיר אבידה לחברו המודר ממנו. ואילו בהלכות גזילה ואבידה חשש הרמב"ם לפרוטה דרב יוסף ופסק ששומר אבידה כשומר שכר דמי מטעם פרוטה דרב יוסף?

ועונה הלח"מ שזהו בדיוק הענין, בשומר אבידה חוששים לפרוטה דרב יוסף כיון שנחשב שומר אבידה כל זמן שהאבידה בביתו ולכן צפוי שיופיע עני בביתו לעומת הלכות נדרים שם אומר הרמב"ם שלא חוששים כיון שמדובר בזמן שמוליך את האבידה מביתו ולא שכיח שיופיע עני. א"כ הרמב"ם סובר שנחשב עוסק במצוה כל זמן שהמצוה אצלו / בביתו.⁸

ג. "כשיכול לקיים שתיהן"

עד כה ראינו את גדרי העוסק במצוה, אך נשאלת השאלה האם גדרים אלו החלטיים, סופיים ובכ"מ כשאדם "עוסק במצוה" לפי אחד הגדרים שהבאנו זה אומר שבזמן הזה חייב רק במצוה שבה עוסק או שמא כאשר נוצר מצב בו האדם יכול לקיים שתי מצוות בו זמנית יהיה מחויב לקיים את המצוה השניה. גם בדין זה נחלקו הראשונים לשיטותיהם ואנו ננסה לעמוד על השיטות השונות.

⁸ הלכות נדרים פרק נ' הלכה א

⁹ עד כאן עסקנו בגדר ה"עוסק במצוה" אולם בסוג המצוה לא עסקנו, משום שבפשוטות כל סוגי המצוות פוטרות. מלבד דעת יחיד שמצאנו שעושה חילוק בין מצות שחיובם נובע מחברו שהם פוטרות ממצוה אחרת, לבין מצות שחיובם נובע מהאדם עצמו שהם לא פוטרות. וזוהי דעתו של ה"אור שמח" על הרמב"ם בהלכות שכירות פרק י' הלכה א' ז"ל: "א"כ דוקא במצוה שחיובה באה מסיבת חברו כמו השבת אבידה שמסיבת שנאבד זה החפץ של פלוני צריך להחזירו וכן בהלואה משום שצריך להלוות לו ובלא משכון לא היה מלווה - באמזה חיוב המצוה. עליו להלוות לו, והחיוב נולד ונתהווה מחבירו שזה פטרו מליתן פרוטה לעני בזה הוי שכר החיוב מצוה שנתהווה עליו מזה החפץ ופוטרו מליתבי לעניא..."

1. כשיכול לקיים שתיהן - אינו נחשב עוסק במצוה וחייב לקיים שתיהן:

תוס' אצלנו אומר מפורשות 'דעוסק במצוה פטור מן המצוה... דוקא היכא שאינו יכול לקיים שתיהן'. ואם יכול לקיים שתיהן משמע שמחויב לקיים את שתיהן.

הרשב"א אצלנו אמנם לא משתמש במונח יכול לקיים שתיהן אך קובע 'אבל כל שאינו מתעסק בה שאו אפשר לו לעסוק במצוה אחרת - חייב' כלומר אמנם לשיטתו שה'עוסק במצוה' הוא לאורך כל זמן שהמצוה קיימת ברשותו אך הרשב"א מסביר כאן שכל זה נכון אך אם יש באפשרותו לקיים מצוה נוספת באותו זמן הרי הוא חייב בה.

השיטה מקובצת מביא בשם הרא"ה 'ולא עוד אלא שלא אמרו עוסק במצוה פטור מן המצוה, אלא בשאי אפשר לו לקיים שתיהן' וזאת בהמשך להסכמתו לדברי התוס' שה'עוסק במצוה' - המתעסק בה ממש ואם יכול לקיים שתיהן משמע אינו עוסק כולו במצוה וחייב לקיים שתיהן.

המאירי בחידושו לסוכה מסכים אף לדברים הנ"ל ואומר: 'כל שביארנו בהעוסק במצוה שפטור מן המצוה פרושה שבעוד שהוא עוסק בה או טרוד בה פטור ממצוה אחרת המזדמנת לו שאי אפשר לו לעשותה אאיכ במניעה של זו או בעיכובה. אבל כל שהוא מקיים המצוה ובקיומה יכול לעשות אחרת המזדמנת לו שהוא חייב בה לא נאמר בו שהוא פטור עליה'. המאירי אף מתיחס לעינינו בב"ק בדין שומר אבידה ומצוטט הגמרא בב"מ (כט.) 'שומר אבידה - שומר שכר הוה' - ומסביר 'ממה שהוא פטור בה מנתינת פת לעני [בדיוק כמו אצלנו] פרושו בהאבידה הצריכה שימור תמיד כגון בהמה או אבידה אחרת שהוא עמה עדין ומוליכה לביתו לשמרה אבל כל שהאבידה בת שמירה וכבר הוליכה לביתו ובמקום המשתמר ודאי משם ואילך חייב לתת פת לעני'. משמע מדברי המאירי ש'יכול לקיים שתיהן' הכוונה בו זמנית. ומחדש שאע"פ שיכול בסופו של דבר לקיים שתיהן כגון יעזוב מצוה א' ויקים מצוה ב' ואח"כ יחזור למצוה א', אעפ"כ פטור ממצוה ב' וחייב רק במצוה א'.

הריטב"א בסוכה כה, א ג"כ מסכים לגישה הנ"ל ומביא את דעתו בתור שאלת הבהרה בדעתו ואומר 'דהוא ודאי לא אמרו העוסק במצוה פטור מן המצוה אלא בשאי אפשר לקיים שתיהן...'. ורק אם אינו יכול לקיים שתיהן יחשב כעוסק במצוה ויפטר.

2. כשיכול לקיים שתיהן - נחשב עוסק במצווה פטור מקיום המצווה השניה

הר"ן על הרי"ף בסוכה כה,א מביא את סברות תוס' לגבי העוסק במצווה שלדעתו ביכול לקיים שתיהן חייב וסברותיו הן:

- א. "מי שיש לו ציצית בבגדו ותפילין בראשו מי מפטר משאר מצוות?"
- ב. הסברא מהגמ' בנדירים מחלוקת רב יוסף ורבה לגבי מודר הנאה מחברו¹⁰.

ואומר הר"ן שלמסקנת תוס' פטור מן המצווה רק בשעה שעוסק בה ממש (כפי שהסברנו קודם).

הר"ן דוחה את הסברו של תוס':

- א. "וכך לא משמע מפשט המילים בסוגיה שמשלשון 'עוסק' מובן כל הזמן שעוסק".
- ב. בסוכה י,א מובא מקרה בו ישבו ר"ח ורב הונא בסוכה פסולה בדרכם לדרשתו של ריש גלותא - בטענה ששלוחי מצווה פטורים מין המצווה - והרי כלל לא משמע מהגמרא שהיו מאחרים לדרשת ריש גלותא אם היו מחזרים אחר סוכה כשרה¹¹.
- ג. חתן פטור מק"ש כמובא בסוכה כה,א ואם איתא דיכול לקיים שתיהן חייב, א"כ שיישב דעתו ויתחייב. וכן הר"ן מביא עוד מקרים בהם פטור אדם מקיים מצווה למרות שלכאורה היה מקום לחייבו בצורה מסוימת בין שיישב דעתו ובין כשהוא נח. ואעפ"כ אומר הר"ן במקרים הנ"ל איננו מחייבים!! ולכן אומר הר"ן: "העוסק במצווה פטור מן המצווה אף על פי שיכול לקיים שתיהן ויש להבחין בין העוסק במצווה ובין המקיים מצווה ומי שהאבידה אצלו אע"פ שהוא מקיים המצווה אינו עוסק בה אלא כשמנערה לצורכה, ובאותה שעה פטור אף על פי שאפשר לו לקיים שתיהן, ולחזור ולנערו. וכן חתן פטור למרות שיכול לתת דעתו לק"ש. כיון שלומד הר"ן כלל יסוד: "כל שהוא עוסק במלאכתו של מקום לא חייבתו תורה לטרוח ולקיים מצוות אחרות אף עי פי שאפשר".

¹⁰ ראה לעיל חלק א'

¹¹ לשיטת תוס' צריך לומר, שהיו מאחרים לדרשה

"אור זרוע" בשו"ת סימן רצ"ט מסייע לשיטת הר"ן: אומר ה"אור זרוע" כתוב בגמ' בסוכה "ובלכתך בדרך" - פרט לשלוח מצוה" ושואל ה"אור זרוע" ואם אינו יכול לקיים שתיהן אמאי אצטריך קרא למפשטיה שהרי אין שום סיבה שיעזוב מצווה זו ויעסוק באחרת? אלא אומר ה"אור זרוע" החידוש הוא "אלא ודאי אף על פי שיכול לקיים את שתיהן פטריה רחמנא וגזירת מלך היא" ודוקא שעוסק במצוה בידיו כגון משקה האבידה ומאכילה דמפטר בההיא שעתא למיתב פרוטה לעני... וכמו שאומרת הבריתא "לקיים דבר ריה"ג שהיה ריה"ג אומר העוסק במצוה פטור מן המצוה הינו דוקא בשעת כתיבה ובשעת מכירה וקנייה אף על פי שהיה יכול באותה שעה להושיט פרוטה לעני או לאמר לו קח פרוטה זו פטור ואע"פ שהיה יכול לקיים את שניהם לזה אצטריך קרא "ובלכתך בדרך".

וכן הגר"א בהגהותיו על ב"ק כו,ב אומר ז"יב (פ"ב דסוכה) וש"פ כתבו דבשעה שעוסק אפילו יכול לקיים שתיהן פטור¹².

---

¹² בעניין הפטור ב"יכול לקיים שניהן" מצאנו התיחסות של ה"קהלות יעקב" לעניין מצוות תלמוד תורה האם גם בה שייך כלל זה ויתחייב לבטל ת"ת, או לא. המשנה בשבת יט,ב עוסקת בפעולות שעושים בע"ש ושיש להפסיקם לכבוד שבת. והגמ' בדף יא,א מסבירה: "סיפא אתאן לדברי תורה דתניא חברים שהיו עוסקים בתורה - מפסיקים לק"ש ואין מפסיקין לתפילה".

שואל ה"קהלות יעקב" (שבת סימן יא:): "וצריך ביאור מאי שנא מצוות תלמוד תורה דמבטלין בשביל מצוה אחרת (ק"ש) ולא מפטר מדין העוסק במצווה פטור מן המצוה ועוד שהרי כתוב ותלמוד תורה כנגד כולם?!"

בעקבות כך נצרך ה"קהלות יעקב" לבאר גדר מצוות תלמוד תורה כדי לבאר מדוע אפשר לבטלה מפני כמעט כל דבר. ואולי מתוך כך נוכל להגדיר באופן כללי לאילו מצוות מבטלים מצוות אחרות כיוון שנחשב עוסק במצווה ולאילו לא.

מסביר ה"קהלות יעקב": "ונראה להגדר הוא כך דבכל מצוות חיוביות שבתורה גם דהוא אנוס מלקיים המצוה וליכא עליו טענה ותביעה על ביטולה, מכל מקום חיובא רמיה עליה". ישנם מצוות ש"הקהלות יעקב" מגדיר אותם כ"חיוביות" כלומר, חובתן חלה כל הזמן על האדם. ואע"פ שישנם זמנים בהם הוא אנוס מלקיים מצוה החיוב הכללי קיים תמיד. וכזאת היא מצוות תלמוד תורה "כיון שלא נתנה בו תורה שיעור מלא, החיוב הוא כפי יכולתו. ועל זמן שהוא אנוס מללמוד אין זה בגדר מבטל מצווה באנוס אלא זהו גבול חיובו: שהוא עד כמה שאפשר לו". עד כאן באר ה"קהלות יעקב"

ד. העוסק במצוה פטור מן המצוה

לאחר שהבנו מהו גדר ה"עוסק במצוה" ואם בכ"מ נחשב עוסק במצוה, עכשיו צריכים אנו לברר "פטור מן המצוה" - מאיזו מצוה בדיוק פטור? האם מכל המצוות או רק מחלקן, האם אפשר לתחום את האפשרויות לשיטות שונות? האם אפשר לחלק את המצוות על פי הכלל שנלמד? הריטב"א על סוכה כה,א אומר שהרי העוסק במצוה פטור מן המצוה משתי הסברות שהעלינו, וכל זאת רק כשלא יכול לקיים שתיהן. א"כ

חיוב מצוות תלמוד תורה, וצריך עדין לבאר מדוע לא נכנסת לגדר "העוסק במצוה" על מנת שיהיה "פטור מן המצוה" בשעת לימוד תורה?

"והנה הא דעוסק במצוה פטור מן המצוה היינו משום דשניהם חיוב עליו ואין דוחין זה את זה אבל תלמוד תורה הנה הוא מצד המצוה דרמיא עליה שמחמתא הוא אנוס לבטל תלמוד תורה הרי ממילא אין עליו שום חיוב תלמוד תורה על שעה זו. (ואילו שאר מצוות גם אם ידחו מפני האנוס או מפני שעסוק בתלמוד תורה מכל מקום חיובא לא פקע), ולכן מבטלין תלמוד תורה בשביל מצוה אחרת".

כלומר גדר "העוסק במצוה פטור מן המצוה" נכנס רק כאשר מדובר בשני מצוות שחייבן חל עליו באותו רגע ולכאורה אין סיבה שתדחה האחת את השניה. ואלם מצות תלמוד תורה כיון שחייבה עליו הוא תמיד, בכל מצב שיתחייב מצוה נוספת יחשב אנוס לתלמוד תורה, ויקיים המצוה השניה. "דהחיוב תלמוד תורה אינו יכול לעשות פטור על המצוה אבל החיוב מצוה עושה פטור על מצות תלמוד תורה".

בהמשך דבריו מביא ה"קהלות יעקב" טעם נוסף לכך שתלמוד תורה יתבטל בפני מצוות נוספות, המבוסס על דברי הירושלמי במס' שבת, על רשב"י וחבריו "שלא היו מפסיקין אפילו לקראת שמע". ומסביר שמדעת רשב"י אפשר להסיק עקרון כללי "דעל ידי חסרון בקיום המצוה מתהווה חסרון בגוף מצות תלמוד תורה - דקיום המצוות אלומי קא מאלמי למצות תלמוד התורה שלו ומשום הכי יוצא מחויב להפסיק לימוד תורה בשביל המצוות". לכן גם רשב"י וחבריו לא הפסיקו מלימודם אפילו לקריאת שמע למרות שקיימא לן שמפסיקין לק"ש".

ונראה לענ"ד לומר מתוך דברי ה"קהלות יעקב" שאפשר לחלק בין שני סוגי מצוות:

- א. מצוות מוגדרות - שאפשר שיהיה אנוס בביצועם אך חיובם לא מתבטל.
- ב. מצוות לא מוגדרות שאם אנוס וכתוצאה מכך לא קוימה המצוה מתברר שלמעשה המצוה בטלה.

ולכאורה נראה שמצוות תלמוד תורה תתאים להגדרת "מצוה לא מוגדרת" כיון שיש בה גדר של "והגית בו יומם ולילה", ולכן אם ישנה מצוה אחרת שצריך לקיימה הרי שבאותו הזמן מתבטלת מצות תלמוד תורה מפני המצוה החדשה.

למה צריך פס' מיוחד שילמד אותי שעוסק במצוה פטור מן המצוה הרי פשיטא דלמא יניח מצוה זו מפני מצוה אחרת? אלא אומר הריטב"א הפס' בא ללמד אותי ענין אחר ידאפילו בעי להניח מצוה זו לעשות מצוה אחרת גדולה הימנה אין הרשות בידו. ומסביר הריטב"א ידכיון שפטור מן האחרת הרי היא אצלו עכשיו כדבר של רשות ואסור להניח מצותו מפני דבר שהוא של רשות. כלל שני אומר הריטב"א שנלמד מהפס' ידאע"ג דאיכא עליה מצוה קבועה לזמן ודאי כגון ק"ש ושחיטת הפסח וקודם לכן באת לו מצוה אחרת הו"א שתבטלנו מן האחרת אם יתחיל בה ורשאי הוא להתחיל בו שבאה לידו עכשיו קמ"ל. לא. ראשונה קודמת אפילו שיגיע זמנה של ראשונה. הריטב"א לומד את חידושו מפשט הגמרא בסוכה כה,א שאומרת זיהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם ולא יכלו לעשות הפסח - ומבארת הגמ': "אותם אנשים מי היו נושאי ארונו של יוסף דברי ר' יוסי הגלילי, ר"ע אומר משאל ואלצפן היו שהיו עסוקין בנדב ואביהוא" ושואלת הגמרא והרי אם נושאי ארונו של יוסף היו, כבר היו יכולים להטהר, ואם משאל ואלצפן היו, יכולים היו להטהר? ועונה הגמרא "אלא עוסקין במת מצוה היו שחל שביעי שלהן להיות בערב פסח" ומכאן שההתעסקות במת מצוה קודמת למצוות הפסח למרות שהגיע זמנה של מצות הפסח.

אור זרוע (בסימן רצ"ט) מוסיף סברה לומר מאילו מצוות לא יפטר ידמאי טעמיה יסתלק מן המצוה שעוסק בה ויתעסק במצוה אחרת, אפי' מצוה קלה לא שריק בעבור מצוה חמורה.

1) שאין אדם יודע מתן שכון של מצוות

2) ותו אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס.

הרמב"ם¹³:

...וכל זמן שהאבידה אצלו אם נגנבה או אבדה חייב באחריותה ואם נאנסה פטרו ששומר אבידה כשומר שכר הוא מפני שהוא עוסק במצוה ונפטר מכמה מצוות עשה כל זמן שהוא עוסק בשמירתה.

כשהרמב"ם אומר "פטור מכמה מצוות עשה" לא ברור מאילו מצוות בדיוק נפטר, וצריך הדבר ברור.

¹³ הלכות גזילה ואבידה פרק י"ג הל' י'

רמב"ם¹⁴: "שאינ אתה יודע מתן שכרן של מצוות".

הרמב"ם מסביר שהתורה מחולקת למצוות עשה ולא תעשה ובמצוות לא תעשה אפשר לדעת דרגתן וחשיבותן על פי דרגת העונש שמתחייב האדם אם עובר על אחת מהן (ויש בזה שמונה דרגות שלא נפרטם כעת).

אבל מצוות עשה לא פירש שכר כל אחת ואחת מהן מה הוא לפני ה' כדי שנדע מה מהן חמורות ומה מהן למטה הימנה. אלא צווה לקיים דבר פלוני ודבר פלוני ולא הודיע שכר איזה מהם גדול יותר לפני ה' ולפיכך ראוי להשתדל בהן כולן, ועל יסוד זה אמרו העוסק במצוה פטור מן המצוה ללא הבחנה בין המצוה שהוא עוסק בה למצוה העוברת.

כלומר אומר הרמב"ם אין לשים לב לאילו מצוות מקיימים כרגע, אין להבחין בין מצווה למצוה ואין להעדיף מצוה אחת על פני חברתה. **לסיכום**: המצוות מהן נפטר האדם בקיום מצוה לא נכללות בגדר אחד בלבד שכן מצינו שלכאורה נפטר ממצוות שנובעות מחיוב ע"י חברו מצוות שהגיע זמנן שגם מהן פטור למרות שזמנן עובר ואפילו מצוות שנחשבות גדולות וחשובות מן המצווה המקוימת גם הן נדחות מפני קיום המצוה הראשונה שבה האדם עוסק.

ה. פסיקת הלכה

ראינו בכל נושא מספר סברות והגדרות אשר חולקו לשיטות ורעיונות. הפוסקים עוסקים בנושא לכל אורך השו"ע והטור ומתייחסים לנושא בהרחבה. אנו נביא מס' התייחסויות של הפוסקים. **שו"ע** (סימן ל"ח סע' ח'): "כותבי תפילין ומוזות הם ותגריהם ותגרי תגריהם וכל העוסקים במלאכת שמים פטורים מהנחת תפילין כל היום וזלת בשעת ק"ש ותפילה" "הגה ואם היו צריכים לעשות מלאכתן בשעת ק"ש ותפילה אז פטורין מק"ש ותפלה ותפילין דכל העוסק במצוה פטור ממצוה אחרת אם צריך לטרוח אחר האחרת אבל אם יכול לעשות שתיהן כאחת בלא טורח יעשה שתיהן".

¹⁴ פהמ"ש לאבות פרק ד' משנה א'

”בית יוסף” (סימן ל”ח סע’ ח):

...וצרך לאמר **בשעה שהן עוסקין במצוותן דוקא** קאמר שלא יפסקו ממצוותן כדי לעשות מצוה אחרת אבל בשעה שאינם עוסקים במצוותן הרי הן כשאר כל אדם וחייבים בכל המצוות וכמו שכתבו תוס', רא”ש ר”ן וכי הא דתנן שלוחי מצוה פטורין מן הסוכה... דעת הרב רבינו ניסים שהוא כתב שם שהעוסק במצוה פטור מן המצוה אף על פי שהוא יכול לקיים שתיהן לפי שכל שהוא עוסק במלאכתו של מקום לא חייבתו תורה לטרוח ולקיים מצוות אחרות אף על פי שאפשר ומיהו מודנא ודאי שכל שאינו צריך לטרוח כלל אלא כדרכו במצוה הראשונה יכול לצאת ידי שניהם דבכה”ג ודאי יצא ידי שתיהן ומהיות טוב אל יקרא רע.

משנ”ב (ס”ק כ”ח):

ודוקא העוסק במצוה כגון בשעה שהוא לובש התפילין או עוסק בתיקוני אבידה כגון לשוטחה לצורכה או להשיבה לבעליה וכל כה”ג אבל בשעה שהוא מקיים מצוה כגון שהוא כבר לבוש תפילין או שומר אבידה שהיא מונחת כבר בתיבתו וכל כה”ג אף על פי שהוא מקיים מצווה איננו עוסק במצוה ולא מפטר ממצוה אחרת... ואפילו אם עיז לא יתבטל המצוה הראשונה ואפילו אם המצוה השניה יותר גדולה כיון שכבר התחיל לעסוק בראשונה... (נאו”ז וריטב”א).

ברור הלכה:

מ”מ משמע מה ב”י והרמ”א דמסכימים להלכה להר”ן והגה בשם הנאו”ז מפני הראיות העצומות שהביאו לזה וכן המ”א הביא בשם הה”מ שהרמב”ם והגאונים ג”כ סוברים דפטור אפילו ביכול לקיים שתיהן וטעם הדבר כתב הר”ן לפי שכל העוסק במלאכתו של מקום לא חייבתו תורה לטרוח ולקיים מצוות אחרות אף על פי שאפשר לו... וכן לענין משמר אבידה... אבל אם אינו מוסף טורח כלל בשביל מצוה שניה אלא טורח אחד לשתיהן וכדרכו במצוה הראשונה יכול לצאת ידי שתיהן או בודאי יראה לצאת ידי שתיהן דמהיות טוב אל יקרא רע...

שו”ע (תר”מ סע’ נ’):

שלוחי מצוה פטורין מן הסוכה בין ביום ובין בלילה.

משנ”ב (ס”ק ל”ו-ל”ז):

אפילו בשעת חנייתו, אפילו הולכין רק ביום פטורין גם בלילה מפני שטרודים במחשבת מצוה ותיקונה והוי כל בכלל עוסק במצוה ופטור ממצוה אחרת.

שו"ע (ע"א סע' ר')

הלכות ק"ש המשמר מת אפילו אינו מתו פטור מק"ש.

בית יוסף:

וכתב הר"ן בפרק הישן שאע"פ שהוא יכול לקיים מצוות בעודו משמר פטור מפני שכל שהוא עוסק במלאכתו של מקום לא חייבתו תורה לטרוח ולקיים מצוות אחרות אף על פי שאפשר... ואע"ג דבעידנא דמפשי אפשר לקיים המצוות פטור מטעמא דאמרן ומיהו מודנא ודאי שכל שאינו צריך לטרוח כלל אלא כדרכו במצווה הראשונה יכול לצאת ידי שניה דבכהאי גוונא ודאי יצא ידי שתיהן ומהיות טוב אל יקרא רע, ומיהו לדעת תוס' והרא"ש שם היכא שאפשר לו לקיים שתי מצוות צריך לקיים את שתיהן.

ברור הלכה (על שו"ע לח):

ולכן המשמר את המת פטור מתפילין ומק"ש ומכל המצוות אחרות אף על פי שיכול אז לקיים כמה מצוות וכן החופר קבר למת פטור מכולם אף על פי שנח מעט שגם בשעת נחוה נקרא עדין עוסק במצוה שע"ז נתחזק כוחו לחזור ולהפוך ולכן הוא פטור, אי"כ אף על פי שיכול אז לתת פרוטה לעני העומד אצלו אבל מי שלבוש בתפילין אף על פי שמקיים מצוה אינו נקרא עוסק במצוה להפטר מכל המצוות אלא בשעה שלבושן אבל לא אחר כך.

הרב¹⁵ מביא הסבר למושג "מהיות טוב אל תהי רע" שהובא ע"י רוב הפוסקים כשהתייחסו למצב של "מקיים מצוה" שלכאורה כן יהיה מחויב לקיים את שתי המצוות. ואמר הרב לכאורה נראה שמסברת "מהיות טוב אל תהי רע" יש לחייב את האדם בביצוע שתי המצוות (כאשר יש לו אפשרות לעשות זאת). אבל לפי הסבר הרב אפשר לדחות סברא זו כיון שלפחות לכתחילה אנו ודאי דורשים כוונה בעשיית המצוות. והרי אדם שנדרש לבצע שתי פעולות בבת אחת, בהכרח לא יוכל לכוון כראוי בעשייתן. לכן יוצא שאין מקום לסברת "מהיות טוב" מאחר שיש צורך בתשלום מחיר הכוונה שבעשיית המצוות ע"מ לחייב בביצוע שתיהן וא"כ אתי שפיר דעדיף לפוטרו מן השניה ולאפשר לו לעסוק במצוות

¹⁵ באגרותיו ההלכתיות אוצרות הראיה חלק ב' ע"ד 835

הראשונה בכוונה הראויה לה וא"כ הרב אומר בעצם שלא כל כך שייך לקיים שתי מצוות גם אם אפשר.

לסיכום אנו רואים שלרוב נפסק כדעת הר"ן, המחלק בין העוסק במצוה לבין המקיים מצוה. וכן לדעת הפוסקים אם יכול לקיים שתיהן עדיין נחשב העוסק במצוה ופטור מקיום האחרת, אלא אם כבר נחשב "מקיים מצוה" ואז מכלל של "מהיות טוב אל תהי רע" מתחייב לקיים גם את השניה¹⁶.

וכן ראינו את יחסו של הרב קוק לענין "מהיות טוב אל תהי רע".

---

¹⁶ ישנם עוד התייחסויות לענין טרדא דמצוה וכן לפטור בשעת חגיה. אך קצרה היריעה מלהרחיב.